

האזהב והשונא כשרים להעיד, משום שהדיין צריך לפסוק לפי שיקול דעתו, והשוחד יעזור עיני חכמים, וכל נגיעה וקרוב דעת לצד אחד מטים את דעתו, ואינו יכול לפסוק בצורה אובייקטיבית, וגם אם לא יטה את הדין ביודעין, הרי השוחד יעזור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים. אולם העד צריך להעיד את אשר ראו עיניו, וגם אם יש לו נגיעה, אינו חשוד שישקר ביודעין. לכן האזהב והשונא, גם אם קרובים לצד אחד, אינם חשודים לשקר ביודעין ולהעיד את אשר ראו.

על כן בשאלת החוקרים הפרטיים יש לברר את

תנאי העבודה והשכירות של החוקרים. אם מקבלים הם שכרם על שעות העבודה והחקירה בלבד ועל זמן הגדת העדות מבלי התחייבות על עדות מסוימת – אפשר לקבל עדותם, רק אם הם כשרים משאר הבחינות. אולם אם הם מתחייבים לבעל להשיג עדות מסוימת, אם שהם מקבלים תוספת שכר, אם יצליחו במשימתם, הרי הם נוגעים בעדות, ועדותם בטלה. רצונם הכן לעזור ללקוח ולהשיג את מטרותיו עדיין אינו פוסל אותם כעדים, ואין לפסלם שיעידו לשם עדות שקר ביודעין, כשם שהאזהב והשונא אינם נפסלים לעדות.

סימן עד

המאסר כעונש בהלכה

עמדת ההלכה על המאסר כעונש לעבריינים

א. סוגי העונשים ומטרתם

הדרך המקובלת כיום לענישת עבריינים היא המאסר. יש המחייבים צורת ענישה זו, ויש השוללים אותה ומצביעים על חסרונותיה. מן הראוי לברר על פי המקורות מה עמדת ההלכה על המאסר כשיטת ענישה לעבריינים.

כמפגע חברתי וכהגנה על החברה. דוגמא קיצונית לכך הוא עונש המוות הניתן לבן סורר ומורה שאמרו עליו ימות זכאי ואל ימות חייב (סנהדרין עא:). בדרך כלל מטרת העונש היא להחזיר את העבריין למוטב, ורק בעבירות חמורות היסורין עצמם הם התכלית למען ישמעו ויראו.

במאסר אין את הדרך הנכונה להחזרתו של העבריין למוטב. יש בה אולי את ההיפך, האסיר מאבד את הקשר עם העולם החיצון. מאבד את האפשרות לביסוסו הכלכלי, מנותק מן החברה והמשפחה ונמצא בחברת עבריינים, המשפיעה עליו לרעה. בעצם העונש אין כל דרך חנוכית או אפשרות להחזירו למוטב. מאידך היסורין שבמאסר הנראים במבט ראשון קלים מעונש גוף או עונשי ממון הקיימים בדין תורה, הם ענישה קשה ביותר. עונשי הגוף ולו הקשים ביותר מייסרים את גופו של אדם, אולם המאסר גוזל ממנו את חרותו ואין לך עונש חמור מזה. עינוי נפש תמידי חמור מעונש גופני והשפלת האדם על ידי חבישה קשה מהשפלתו על ידי מלקות. במאסר נוטלים מן העבריין את תוכן חייו. את שאיפותיו ואת קשריו עלי אדמות, וזה כל האדם. בעונש הגוף מתייסר העבריין עצמו. ואילו

בתורה מצאנו סוגי ענישה שונים הניתנים לפי חומר העבירה. יש עונש מוות. עונש גופני כמלקות. עונש ממון בקנסות שונים ועונשים בידי שמים. אולם המאסר כעונש לא קיים בדין תורה. כדי לעמוד על תורת הענישה יש להתבונן תחילה על מטרת העונש. העונש אינו בא כנקמה על המעשה הרע. תכליתו הוא ביעור הרע ככתוב "ובערת הרע מקרבך" (דברים י"ז). וביעור הרע מתבטא בדרכים שונות. העונש מתקן את המעוות כדוגמת תשלום הגניבה ופיצוי על נזיקין. העונש מייסר את העבריין כדי שלא יהיה חוטא נשכר, ותפקידו להרתיע שהעבירה אינה משתלמת. כמין כן יש בעצם הענישה והיסורין כפרה על החטא. יש ענישה שמטרתה לא רק תיקון העבריין עצמו, אלא כהוראה לכלל למען ישמעו ויראו. ויש סוג ענישה שתכליתה עצם ביעור הרע

"המדייר את שדהו עושה סהר לבית סאתים", ופרוש סהר הוא מקום סגור במחיצות לזבלים. ופר' הברטנורא שם סהר — כמו סחר היקף של מחיצה סביב הצאן. ועיין במלאכת שלמה שם שכתב "ואיני יודע למה צריך לומר סהר כמו סחר ב"חית". דהא אפי' ב"הא", הוי כמו בית סהר לחבוש אותם שלא יצאו אנה ואנה. אולם כאמור בית הסוהר המוזכר בבראשית הוא סוהר מצרי.

ג. מעצר בתורה

אמנם מצאנו בתורה מעצר, בספר ויקרא נאמר על בן האשה הישראלית שנקב את ה' ולא פירש מה יעשה לו ויניחוהו במשמר, וכן בספר במדבר (ט', י') הניחו את מקושש העצים במשמר כל זמן שלא ידע משה כיצד להענישו, אולם היה זה רק מעצר ולא מאסר, כלשון הכתוב ויניחוהו "במשמר" כשמטרת המעצר לשמור על העברייך עד להענישתו. המעצר מוזכר בדין מפורש בתורה, מפרשת משפטים, וכי יריבין אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרופ ולא ימות ונפל למשכב אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה, רק שבתו יתן ורפא ירפא ("שמות כ"א). ופרשו חז"ל "וכי תעלה על דעתך שיהרג זה שלא הרג, אלא ללמדך שחובשין אותו עד שנראה אם יתרפא או לא". הרי כאן דין מעצר, אולם לא כעונש אלא כשמירה על העברייך עד להעמדתו לדין. יש לציין שבשלושת המקרים בהם מצאנו מעצר בתורה, הוא בעברייך הצפוי לעונש מות. ונאמר במכילתא (משפטים ו') "שומע אני שיתן ערבים ויהא מהלך בשוק? תלמוד לומר, אם יקום והתהלך בחוץ, מגיד שחובשים אותו עד שיתרפא", ומבואר שסיבת המעצר היא כעונש מות שאין עליה כל ערבות משום שכל ממונו ואפשרויותיו יתן האדם כדי להציל נפשו ושום ערבות לא מועילה, אבל בשאר עבירות כשאפשר להשיג ערבות לשמירתו של הנאשם אין סיבה להכניסו למעצר.

ד. עונש הגלות והשוואתו למאסר

עד כמה שיטת המאסר אינה ברוח התורה ניתן ללמוד משני עונשים בתורה הדומים למאסר. הגלות ידועה כדרך ענישה חמורה ביותר המכפרת עון. עם ישראל כולו נענש בעונש הגלות. העברייך הראשון בתולדות האנושות קין, נענש בגלות, "נע ונד תהיה

במאסר העונש כולל גם את בני משפחתו וחברתו של האסיר שלא חטאה, מטעמים אלה לא גרסה התורה את המאסר כעונש.

ב. בית הסוהר במקורות

המושג "בית הסוהר" אינו מונח מודרני. צורת ענישה זו קדומה ביותר ונזכרה בתורה. כבר בבראשית (ל"ט) למדנו על בית הסוהר המצרי מקום שאסירי המלך אסורים שם. בתהלים משורר דוד המלך ע"ה "יושבי חשך וצלמות אסירי עוני וברזל" (תהילים ק"ז, י'), וכ"כ מצאנו בכתובים את החבישה והמעצר. אולם המאסר כעונש לא קיים. על המלה "בית-סוהר" מפרש האבן עזרא (בראשית שם) שאינה לשון הקודש כלל. הכתוב אומר "ויתנהו אל בית הסהר מקום אשר אסירי המלך אסורים". מן הצורך בכתוב להסביר מהו בית סוהר — מקום אשר אסירי המלך אסורים. מוכיח האבן עזרא שמקור המלה אינה לשון הקודש כלל. ולכן הסביר הכתוב מהו המונח, כדרך הכתוב הפיל פור — הוא הגורל, (אסתר י"ג) שהפסוק מביא מונח שאינו בלה"ק ומפרש את משמעותו. מדבריו נראה שאפילו המונח הלשוני לא קיים בלשון הקודש ומקורו של בית הסוהר בתרבות הגויים. הרמב"ן בפרושו על התורה מביא הסבר מבחינה לשונית ל"בית הסוהר" שהוא מלשון סהר כיפה עגולה כדוגמת הלבנה, משום שבית הסוהר בנוי היה בצורת כיפה, את המושג "כיפה" כמקום חבישה מצאנו גם במשנה בסנהדרין (פ"ט) "כונסין אותו בכיפה". בניית בתי הסוהר בצורה של כיפה כדוגמת הלבנה, יש בה כדי להקשות על האסיר. הסגירה במבנה עגול משרה אוירה של מאסר ומונעת מהאסיר אפי' התבודדות בקרן זווית. כמו כן נראה שיש בצורת המבנה שמירה בטחונות המונעת מן האסירים להתחבא בקרן זווית וההשגחה עליו קלה יותר במבט עין. פירוש אחר מביא הרמב"ן על התורה למונח "סוהר" שהוא מלשון "סיהרה" בארמית שפרושו חלון כמו צוהר תעשה לתיבה, פירש שבית הסוהר היה בנוי בחפירה מתחת לפני הקרקע כלשון התורה "בור" כשמעל פני הקרקע היה חלון בלבד ועל שם החלון שנמצא מעל פני הקרקע נקרא "בית הסוהר", ומכאן גם הכינוי לאסירים יושבי חושך וצלמות (יש להעיר בנוסף לדברי הרמב"ן והאבן עזרא שאפשר למצוא מקור למלה סוהר מהמשנה בשיעית פרק ג' משנה ד'

בארץ" (בראשית ד') ואכן קין שחזה על בשרו את העונש הגביר את חומרתו "גדול עונוי מנשא" (שם), הגלות מנתקת את האדם ממשפחתו וסביבתו, ולא מותר לו את האפשרות להשתקע ולהתבסס בחיים. הגלות היא על העבירה החמורה ביותר על רצח, ואכן הרוצחים בשגגה נענשים בתורה לגלות לעיר מקלט. אולם נראה כיצד מתבצע עונש גלות זה. עיר המקלט אליה גולה הרוצח בשגגה, צריכה להיות עיר עם כל השרותים והצרכים החיוניים. הרוצח חי בה חיי חרות לכל דבר, מלבד ההסגר המוטל עליו בתוך העיר. האוכלוסיה ברובה צריכה להיות של אנשים ישרים, ועיר שרבו בה הרוצחים אינה קולטת. בעיר צריכה להיות חברה בריאה וביניהם תלמידי חכמים היוצרים אוריה נכונה של עיר תרבותית. העבריין הגר בעיר יכול להעביר אליה את משפחתו וקרוביו. יסורי הגלות הם פיזיים אבל אין בהם עינוי נפש וגזילת חרותו של העבריין. עד כמה הקפידה התורה שהעונש לא יגזול את חרותו וחיייו הפרטיים של העבריין, למדים אנו מההלכה הקובעת, רב שגלה מגלין ישיבתו עמו, ותלמיד שגלה מגלין רבו עמו (מכות י'). שנאמר "ונס על אחת הערים האלה וחי" (דברים ב'), ומפרש הרמב"ם הלכה זו, "וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד תורה כמיתה חשובים" בפ"ז מהלכות רוצח. עונש הגלות חמור מאד בעצם עקירתו של העבריין מסביבתו, ויש לדאוג שעונש זה יוגבל ביסורי הטלטול ולא בעינוי נפש, שאם יש הגבלה בחרותו וחיייו של הגולה אסורה הגלות. משום שנטילת תוכן חייו של העבריין כמוה כנטילת חייו ממנו.

ה. העבדות כעונש בהשוואה למאסר

דוגמא נוספת לענישה הדומה למאסר מצאנו בתורה בעבדות. במושכל ראשון נראה שענישה זו חמורה ביותר הפוגעת בזכויותיו וחרותו של העבריין, אולם כשנתבונן בצורת הענישה נראה אינה דומה למאסר כלל הגנב חייב בדין תורה תשלומי כפל "ואם אין לו ונמכר בגנבתו" (שמות כ"ב). כשאין לגנב לשלם נמכר הוא לעבדות ובשכר העבודה משלם הוא את עונשו. העבד מאבד את מעמדו. משועבד הוא למעבידו ואכן אין העבד אדון לעצמו וחירותו לא בידו, אולם כשנתבונן בדיני עבדות בתורה נראה את תכליתה של ענישה זו. הגנב משלם תשלומי כפל, מלבד הפצוי הנאות שמקבל הנגנב עבור נזקיו, יש בקנס הכפול ענישה חנוכית מדה כנגד מדה. אם סכום

הגנבה את הקרן חייב הוא להחזיר כדי להחזיר אבידה לבעליה. תשלום הכפל בתורת קנס בא לחנך את הגנב שירגיש בחסרון שרצה להחזיר לבעל הבית, מתייסר הוא באותם יסורין של חסרון הממון שרצה להחזיר מהנגנב, מרגיש עד כמה הגניבה מכוערת וכואבת ומתחנך שהפשע אינו משתלם, ואם אין לו להחזיר ונמכר בגניבתו. יש לציין שגנב נמכר רק שאין לו להחזיר סכום כסף כזה המחייב מכירתו לעבדות. בדרך כלל מדובר בגנב מועד. שגנב סכומי כסף שאין באפשרותו הכלכלית לעמוד בתשלום הקנס. לגנב זה יכולים להיות שתי סיבות להתדרדרותו למצבו, או שתאוות הממון גוברת בו ואינו יכול שלא לשלוח יד בממון חברו, או שאינו יכול להסתדר מבחינה כלכלית וההכרח הביאו לגניבה. במקרים אלה בא העונש של ונמכר בגניבתו. הופך הוא לעבד מעשה ידיו נמכרים למעסיק אחד ואינו יכול לצאת לחפשי עד שישלם את גניבתו. אם אינו יכול לעמוד בכוחות עצמו בנטל הכלכלי והכרח לגנוב, יש לו אפשרות קיום כעבד מבלי שיפגע בחברה. אם גנב מועד הוא שאינו שולט בעצמו, שליטת האדון מגבילה את חרותו הכלכלית. אמנם העבד נחות הוא ומעמדו אומר שעבוד, אולם שעבוד זה הוא שעבוד כלכלי בלבד. לעבד כל הזכויות הסוציאליות. העבד צריך לחיות ברמת חיים של האדון, ככתוב "כי טוב לו עמך" (דברים ט"ו) עמך במאכל עמך במשתה, כל אורח חייו כאורח חיים רגיל, רק שחרותו הכלכלית נשללת ממנו. עבד שיש לו אשה ובנים על האדון לפרנסם. השעבוד לאדון המחייב אותו לעבודת כפים מחנכת אותו להכנס בעל החיים. העבד חי במסגרת משפחתית של האדון רואה צורת חיים חדשה ותוך כדי שעבודו לאדונו מסתגל לחיים שלא היה מסוגל לחיות בהם כשהיה עצמאי. לא לחנם שי עבדים המכריזים "אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני" (שמות כ"א). עם גמר העבדות מקבל הוא פיצוי נאות בהענקה מלאה, כבסיס לפתיחת דף חדש בחייו העצמאיים. זכויותיו של העבד מובטחות ונצולו אסור מן התורה עד שאמרו כל הקונה עבד עברי קונה אדון לעצמו (קידושין שם). כשנעמיק בהל' עבדות נראה שיש בענישה זו משום חנוך וחזרה למוטב, כדוגמתה העברת עבריין למשפחה אומנת כימינו. במאסר, אין את החינוך להחזרת הגניבה. אין את האפשרות להתרגל לעבודת כפיים, אין קיום חיי משפחה נאותים ואין את ההזדמנות ללמוד בתקופת המאסר צורת חיים חדשה כשם שהעבד לומד בבית אדוניו.

ו. חבישה בכיפה בדין תורה

יש בהלכה חבישה גמורה כמאסר, שהגדרתה חמור גם מעונש מאסר עולם, הרוצחים שאי אפשר לבצע בהם עונש מוות ובי"ד מוצא לנכון שאין להם זכות קיום בחברה אנושית. "מכניסים אותם לכיפה ונותנים להם לחם צר ומים לחץ עד שיפקע כרסם" (משנה סנהדרין פ"ט), אולם מקרים חריגים אלה המאסר בא לא כענישה — אלא פשוטו כמשמעו "ובערת הרע מקרבך". לבער את האדם הרע המסכן את החברה, וכתחליף לעונש מות חובשים אותם במאסר למותם.

הדרך המקובלת היום לחבוש את העבריינים לתקופות מאסר, הוכיחה שאינה הדרך הרצויה. העבריין המאבד את חרותו מאבד בתקופת המאסר את בטחונו העצמי. במקום להתחנך ולחזור למוטב, חי הוא בחברת פושעים המשפיעה עליו לרעה. המאסר מנתק את העבריין מחברתו ומשפחתו ומונע ממנו את האפשרות הכלכלית לחזור לחיים תקינים. דרכי הענישה בתורה בעונשי הגוף ועונשי הממון הנראים לא מודרניים במבט ראשון הם המשיגים את מטרת העונש ומסוגלים להחזיר את האדם לדרך הטוב.

סימן עה

סמכות הרשויות המקומיות בהלכה

ההנהגה במדינת ישראל מתחלקת לשתי רשויות. רשות השלטון המרכזי והרשות המקומית.

על אף הבחירות הנפרדות לרשויות המקומיות, סמכותם של הנבחרים המקומיים כמנהיגי העיר מוגבלת. הרשות המקומית יונקת סמכויותיה מהרשות המרכזית. השלטון קובע את שטחי פעולתה המוגדרים, מבקר אותה, ומאשר את תקנותיה. מבחינה חוקית יכול השלטון גם לפרק שלטון מוניציפלי אם אינו ממלא את תפקידו כחוק. פעולות הרשויות חייבות באשור משרד הפנים ונעשות תוך הכוונה מלאה של מוסדות הממשלה.

במסגרת זו נעסוק בסוגיא זו מבחינה הלכתית. נראה אם קיימת רשות מקומית בהלכה. מה הם סמכויותיה לפי דין תורה, מה כוחה לבצע ולכפות סדרי חיים על הציבור והפרט, ובאלו שטחים יש לה הסמכות להתערב ולנהל חיים ציבוריים.

א. מעמד העיר כרשות נפרדת בהלכה, וגדריה

הרשות המקומית אינה מושג חדש בהלכה. מאז ומתמיד נתנה תורת ישראל זכות הנהגה נפרדת לכל קהילה ועיר בישראל. חוקי יסוד קהילתיים מוגדרים

מצויים במשנה, בגמרא ובספרות הפוסקין, המנחים את הקהילה היהודית מיום הוסדה. המושגים: ריש מתא — ראש העיר, חבר עיר, שבעה טובי העיר, קדומים בהלכה עוד יותר מהתקופה לה מיחסים ההיסטוריונים את התפתחות המשטרים המוניציפליים. מאות שאלות בספרי הפוסקים העוסקים בתקנות ערים וקהילות מעידים על חיי קהילה מאורגנים בכל התקופות ועל רשויות מקומיות בעלות סמכויות מירביות המנהלות חיים ציבוריים בכל השטחים.

במשנה ידוד המושג "בני העיר", כאגודה שיתופית לזכויות וחובות כשבראשה "שבעה טובי העיר" המנהלים את חיי הציבור. המבנה הארגוני של הקהילה מעיד על הנהגה דמוקרטית הבונה את הממשל הציבורי ע"י הפרט ומחייבת את הפרט בדעת הציבור.

לא נוכל במסגרת זו להקיף את מכלול ההלכות הקשורות בניהול חיי עיר בישראל. נעמוד בקצרה על שרשי הדברים. כבר בתורה שבכתב מוצאים אנו את העיר כיחידה ציבורית נפרדת. בדין עגלה ערופה (דברים כ"א) — העיר הקרובה אל החלל אחראית כיחידה בפני עצמה על הנעשה בסביבתה, זקני העיר חייבים בכפרה כשליחי ציבור של העיר כולה.